

VLADISLAVAS SIROKOMLĖ IR JO KELIONIŲ PO LIETUVĄ APRAŠYMAI

Enciklopedinis žvilgsnis į V. Sirokomlę (L. Kondratavičių). V. Sirokomlės vieta lietuvių kultūroje, trumpa epochos ir etnosocialinės situacijos buvusios LDK žemėse charakteristika. Biografijos bruožai. „Iškylų iš Vilniaus po Lietuvą“ genezė, sudarymo principų, šaltinių bazės, turinio ir rašymo metodo bei stiliaus apibūdinimas. „Nemunas nuo ištakų iki žiočių“. V. Sirokomlės Lietuva. Istorinė ir kultūrinė kelionių aprašymų reikšmė.

Vladislavas Sirokomlė (tikrasis vardas ir pavardė – Liudvikas Vladislavas Kondratavičius, 1823–1862) – viena žymiausių figūrų XIX a. 5–7-ojo dešimtmečio pradžios Rusijai priklausančių buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių, vis dar sudariusių tam tikrą istorinį-politinį ir kultūrinį bendrumą, literatūriniame ir visuomeniniame gyvenime. „Išdidus kaimo lyrikas“ – taip dažniausiai apibūdinama jo vieta gyvenime ir literatūroje¹. Poezija buvo pagrindinė V. Sirokomlės kūrybos sritis, tačiau jis reikėsi ir dramaturgijoje, istorijos ir literatūros moksle, publicistikoje ir žurnalistikoje, vertė iš kitų kalbų. Jo biografija kai kuo panaši į Adomo Mickevičiaus: gimė etninėse baltarusių žemėse lenkiškai kalbančių Lietuvos bajorų šeimoje, rašė daugiausiai lenkiškai ir šiek tiek, kaip jis pats sakė, „sava baltarusių tarme“, vadino save tai lenku, tai lietuviu. Tik emigranto dalios jam neteko patirti: didesniąją gyvenimo dalį praleido Nemuno aukštupio bajorų viensėdijų (užusienių) ir mažų miestelių aplinkoje, o paskutinį dešimtmetį – Vilniaus orbitoje. Rasų kalneliai priglaudė jį ir amžinam poilsiui.

Istorija lėmė taip, kad V. Sirokomlės – „Lietuvos bajorų valstybinių tradicijų tęsėjo“², savo krašto patrioto, populiaraus savo laiko poeto ir demokratinių pažiūrų visuomenės veikėjo – kūrybinis palikimas liko už vėliau šiame krašte susiformavusių lietuvių ir baltarusių nacionalinių kultūrų ribų. Jis pripažintas tik lenkų nacionalinės kultūros savastimi, nors, žinoma, buvo ir liko nuošalyje ir nuo šios kultūros plėtotės magistralinių linijų. Svetimtaučio savame krašte statusą V. Sirokomlei jau po jo mirties lėmė tai, kad buvusios LDK teritorijoje susiformavusios lietuvių ir baltarusių nacijos atsisakė lenkų kalbos, atsisakė palaikyti (atkurti) valstybinį ryšį su Lenkija ir tuo atsiribojo nuo didelės LDK kultūrinio palikimo dalies.

Tiesa, bandymų įtraukti V. Sirokomlės gyvenimo ir kūrybos palikimą į naujosios, nacionalinės lietuvių kultūros apyvartą, padaryti jį prieinamą lietuviškai kalbančiais ir lenkiškai nemokančiais publikai buvo. Dar jam gyvam esant, V. Zagurskis-Ažukalnis 1848–1859 m. išvertė jo gavendą „Apie mano senuosius namelius“, o M. Godlevskis 1858–1859 m. – eilėraščių „Kalenda“. Vėliau J. Anusevičius, 1863 m. sukilėlis ir tremtinys, išvertė poemą *Ulas* ir poemos *Martynas Studzienskis* fragmentą, pavadintą „Vilnius“. 1883–1884 m. *Aušroje* pasirodė J. Narkevičiaus verstas *Margiris* ir *Kaimo mokyklos* bei *Piastų dukters* (vertė P. Arminas) vertimai. 1884 m. S. Dagilis į savo *Lietuvišką šiupinį* įdėjo ir *Jano Demborogo* vertimą, pavadinęs jį *Lietuva*. V. Sirokomlės eilėraščių vertimų buvo A. Jakšto, P. Vaičičio, J. Mačio-Kėkšto, Margalio, L. Giros eilėraščių rinkiniuose, išėjusiuose 1901–1902 m.³

¹ Fornalczyk F. Hardy lirnik wioskowy: Studium o Kondratowiczu-Syrokomi / Wyd. II. – Poznan, 1979. – 543 p.

² Biržiška M. Mūsų raštų istorija. I dalis: ligi 1864 m. / II leid. – K., 1925. – P. 131.

³ Kubilius V. Lenkų romantizmo atgarsiai lietuvių literatūroje // Kubilius V. Lietuvių literatūra ir pasaulinis literatūros procesas – V., 1983. – P. 51.

Įdomu, kad šiuo metu lietuvių kultūroje ir tautinėje savimonėje dar nebuvo susiformavęs požiūris į V. Sirokomlę kaip į buvusios senosios Lietuvos valstybės žemėse gyvenusį svetimos – lenkų – kultūros atstovą, kuris savo kūryboje nemažai palankaus dėmesio skyrė „vietos“ reikalams. Tai įvyko tarpukario laikotarpiu. M. Biržiška V. Sirokomlės patriotizmą pavadino istoriniu, apibrėžė jį kaip provincinę lenkų patriotizmo atmainą, pažymėdamas, kad reikia išversti į lietuvių kalbą visą reikšmingą Lietuvai šio lenkų poeto palikimą⁴. Deja, padaryta buvo nedaug. 1933 m. išversta ir išleista kraštotyrinio pobūdžio knyga apie Nemuną⁵, antrą kartą išverstas (vertė A. Valaitis) ir 1936 m. išleistas *Margiris (Margis)*.

Ne ką daugiau nuveikta įtraukiant V. Sirokomlę į lietuvių kultūros procesą ir bemaž per pusamžį Tarybų Lietuvoje. 1955 m. lenkų kalba išleista V. Sirokomlės poezijos rinktinė, 1984 m. knygoje *Kraštas ir žmonės* publikuoti *Iškylų iš Vilniaus po Lietuvą* ir minėtosios knygos apie Nemuną fragmentai. 1972 m. S. Kablytė apgynė filologijos mokslų kandidatės disertaciją „L. Kondratavičius ir Lietuva“, kurioje bandyta spręsti poeto ir jo kūrybos lietuviškumo klausimą. Deja, ir tai nepakeitė V. Sirokomlės statuso lietuvių kultūroje. Ši disertacija teliko iš esmės istoriografijos faktas lenkų ir lietuvių literatūrinių ryšių tyrinėjimo istorijoje. Prie viso šito reikia pridurti, kad Bareikiškėse (Vilniaus r.) veikia V. Sirokomlės (L. Kondratovičiaus) memorialinis muziejus.

Šiandien labiau negu kada nors anksčiau jaučiamas poreikis įtraukti į lietuvių kultūrą užmirštąją LDK bajoriškąsios kultūros palikimo dalį⁶. Kalbama apie poreikį išversti ir išleisti T. Narbuto, J. I. Kraševskio, J. Jaroševičiaus ir kitų žmonių, puoselėjusių Lietuvos bajorų politines ir kultūrinės tradicijas, veikalus⁷. Čia iškyla būtinybė apsispręsti, ar šiuos kūrinius traktuosime kaip kitos, kad ir istoriškai mums artimos, tautos kūrybinės dvasios reiškinius, atspindinčius tos tautos požiūrį į Lietuvą, ar manysime, kad tai tik smarkiai kitų tautų paveikti, anot S. Šalkauskio, nebūdingomis mums formomis reiškiama Lietuvos kūrybinio genijaus rezultatai⁸. O gal pagaliau tai – kelių buvusios LDK žemės etninių kultūrų stichiškos integracijos padarinys, turintis priklausyti ne kuriai nors vienai šioje teritorijoje gyvenusiai ir gyvenančiai tautai bei kultūrai, o visoms arba bent kelioms? Bent kiek pagrįstesnio atsakymo į šiuos klausimus negalėsime pateikti, neįsigilinę į XIX a. pirmosios pusės Lietuvos bei Baltarusijos etnopolitinę ir etnosocialinę situaciją, nesuvokę sudėtingų ir prieštarų jos raidos tendencijų.

XIX a. 4–7-asis dešimtmečiai Rusijai priklausančiose buvusios LDK žemėse – paskutinis perėjimo iš feodalizmo į kapitalizmą etapas, vis labiau gilėjančios baudžiavinės santvarkos krizės epocha, pasibaigusi 1861 m. valstiečių reforma (baudžiavos panaikinimu) ir paskutiniu Lenkijos bei Lietuvos šlėktos vadovaujamu bandymu (1863–1864 m. sukilimas), ginklu išsivadavus iš carinės Rusijos jungo, atkurti Lenkijos (ar Lenkijos ir Lietuvos) arba sukurti trilypę Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos (Ukrainos) valstybę su buvusios vadinamosios Abiejų Tautų Respublikos, arba tiesiog Respublikos (iki šiol pas mus dažniau vadintos Žečpospolitos vardu), 1772 m. ribomis. Šiuo laikotarpiu istorijos vyksmui regione nemažai reikšmės turėjo ir carizmo po 1830–1831 m. sukilimo nuslopinimo vykdyta „pradų, skyrusių kraštą nuo Rusijos“, naikinimo, t. y. tautinės priespaudos ir prievartinio rusinimo, politika. Vilniaus universiteto uždarymas 1832 m., o vėliau ir paskutinių krašto aukštojo mokslo židinių likvidavimas (Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademijos uždarymas 1842 m., katalikų Dvasinės akademijos iškėlimas į Peterburgą 1844 m.), nacionalinės ir kultūrinės švietimo autonomijos panaikinimas, Lietuvos Statuto veikimo sustabdymas ir galutinis Rusijos teisėtvarkos įsigalėjimas 1840 m., lenkų kalbos pakeitimas rusų kalba visame oficialiame gyvenime, viešojo kultūrinio gyvenimo ribojimas ir griežta jo kontrolė – šios politikos sudėtinės dalys. 4-ojo dešimtmečio pradžioje visas Rusijos imperijai priklausančias buvusios

⁴ Biržiška M. Mūsų raštų istorija. I d. – P. 131–132.

⁵ Sirokomlė V. Nemunas nuo versmių iki žiočių. – K., 1933.

⁶ Kokią turėsime kultūros istoriją. (Poklabis prie apskrito stalo) // Kultūros barai. – 1983. – Nr. 3. – P. 18–20; Istorinė proza: dabartis ir perspektyvos // Pergalė. – 1987. – Nr. 2. – P. 104.

⁷ Istorija šalia mūsų? Istorija su mumis? // Literatūra ir menas. – 1987. – Nr. 50.

⁸ Šalkauskis S. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema // Židinys. – 1938. – Nr. 5–6. – P. 597.

Abiejų Tautų Respublikos žemes (žinoma, neskaitant Lenkijos karalystės, kuri, nors ir neteko politinės autonomijos, tam tikrą administracinį ir teritorinį atskirumą nuo Rusijos išlaikė) imta vadinti Vakarų kraštu, arba tiesiog Vakarų Rusija. Buvusios LDK žemės sudarė vieną iš dviejų šio regiono dalių (ar subregionų) – Šiaurės vakarų kraštą. Tiesa, iki 7-ojo dešimtmečio vidurio šiam kraštui nepriklausė Mogiliovo ir Vitebsko gubernijos. Dešiniakrantė Ukraina buvo vadinama Pietvakarių kraštu.

Rusifikacija, nors ir stabdė socialinę bei kultūrinę krašto pažangą, vis dėlto nepakreipė jo etnosocialinės raidos carizmo norima linkme. O etnosocialinė situacija buvusios LDK žemėse buvo gana komplikauta.

Socialiai dominuojanti jėga krašte tebebuvo bajorai (šlėkta), kurie etninėje Lietuvoje sudarė 8–12 % gyventojų⁹ (Rusijoje dvarininkai tesudarė apie 1 % gyventojų¹⁰; dar šiek tiek buvo vadinamųjų „asmeninių“ bajorų, kurie bajorystės teisių savo palikuonims perduoti negalėjo). Didžioji jų dalis kalbėjo lenkiškai (tik kai kurie etninės Lietuvos, ypač Žemaitijos, bajorai nebuvo užmiršę protėvių kalbos, gerai lenkiškai nemokėjo) ir puoselėjo viltis vienokia ar kitokia forma atkurti bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybę, tačiau laikė save lietuviais. Aukštesnis Lenkijos civilizacijos lygis, kova su bendru priešu skatino tolesnį Lietuvos (buvusios LDK) bajorų polonizacijos procesą. Vis dėlto tam tikrą etnopolitinio pobūdžio atskirumą nuo lenkų šlėktos LDK valstybinių tradicijų pagrindu jie dar išlaikė¹¹.

Tolesnė etninė Lietuvos (buvusios LDK) bajorijos raida nebuvo vienakryptė, t. y. iki visiško sulenkėjimo, įsiliejimo į besiformuojančią lenkų naciją, kaip kad iki šiol dažniausiai manyta. Polonizacijos tendencija, kaip jau sakyta, stiprėjo, jos sociokultūrinė bazė Lietuvoje (ir Baltarusijoje) plėtėsi, tačiau nuo pat XIX a. pradžios ėmė kilti priešinga jai tendencija.

Visą Europą apėmusio romantizmo idėjų, nacionalinio išsivadavimo poreikio ir bendros socialinio gyvenimo demokratėjimo tendencijos skatinamas susidomėjimas Lietuvos istorija, lietuvių kalba, mitologija, folkloru (kiek mažiau, bet domėtasi ir baltarusių liaudies kultūra) nebuvo tik mada, mokslinis ar kraštotyrisis sąjūdis. Krašto, Tėvynės, Lietuvos meilė vedžiojo Ksavero Bogušo, Teodoro Narbuto, Igno Onacevičiaus, Juozapo Jaroševičiaus, Adomo Honorijaus Kirkoro plunksną. Jų darbai tapo idėjine užtvara polonizatorių, vieningos ir centralizuotos Lenkijos sukūrimo šalininkų siekimams paversti Lietuvą eiline Lenkijos provincija. „Argi Lietuva dėl to, kad būtų drauge su Lenkija, turi nustoti būti Lietuva? Ne. Esu lietuvis, ir tas jausmas manyje niekada neišnyks. Savo Tėvynę myliu visu jaunuolio įkarščiu, visu vyro pasišventimu. Lenkiją irgi myliu ir jaučiu jai simpatiją tiek, kiek mus riša bendras likimas. Aš, gink Dieve, ir negalvoju apie atsiskyrimą, bet kviečiu drauge pamąstyti, kaip išbristi iš dvasios skurdo ir moralinio nuosmukio“¹², – 1861 m. rašė A. H. Kirkoras, vienas iš aktyviausių Vilniaus kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo organizatorių, beje, daug padaręs „atverčiant“ V. Sirokomlę į „lietuvišką tikėjimą“. Ir tai buvo ne šiaip sau gražūs žodžiai ar emocijos, o aktyvios kultūrinės veiklos, sukėlusios platų atgarsį tiek krašte, tiek už jo ribų, credo. Vieningos Lenkijos sukūrimo šalininkai netgi ėmė kaltinti lietuvius (litvinus)

⁹ Улащик Н. Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. – М., 1965. – P. 90–93; Kosman M. Historia Białorusi. – Wrocław, 1979. – P. 203; Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812). – V., 1981. – P. 100. Beje, bemaž 3/4 Lietuvos bajorų savo baudžiauninkų neturėjo, o nemaža dalis buvo apskritai bežemiai. Nuomojo iš stambių žemvaldžių dvarelius, ėjo įvairias „švaresnes“ ir „garbingas“ tarnybas valstybinėse įstaigose ar privačiuose dvaruose.

¹⁰ История СССР (XIX – начало XX в.): Учебник / Под ред. И. А. Федосова. – М., 1981. – P. 8.

¹¹ Čeginskas K. J. Die Polonisierung des litauischen Adels im 19. Jahrhundert // Commentationes Balticae. – Bonn, 1958. – (Bd.) IV/V. – P. 21–42; Тальвирская З. Я. Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белоруссии в конце 50-х–начале 60-х годов и подпольная литература // Революционная Россия и революционная Польша (вторая половина XIX в.). – М., 1967. – P. 8–10; Lukšienė M. Kultūrinės idėjos Vilniaus universitete // Mokslas ir gyvenimas. – 1978. – Nr. 3.

¹² Kulakauskas A. Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas // Literatūros teorijos ir ryšių problemos: Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX amžiaus Lietuvoje. – V., 1988.

separatizmu¹³. Žinoma, nepagrįstai. Šiaip ar taip, ko gero, galima kalbėti net apie Lietuvos bajorų tautinio atgimimo tendenciją – procesą, būdingą ir kitiems Centrinės bei Pietryčių Europos kraštams¹⁴.

Suprantama, lenkiškai kalbantys ir lietuviškai nemokantys Lietuvos bajorai liko ištikimi LDK tradicijoms, vargu ar ruošėsi atsisakyti lenkų kalbos ir grįžti prie protėvių kalbos – tuo metu tai buvo nerealu ir net neįmanoma. Jie, švelniai tariant, nelabai ir tikėjo, kad lietuvių, juo labiau baltarusių kalba kada nors taps nacionaline (baltarusių, kaip atskiros tautos, tuo metu bemaž niekas nepripažino: vieni juos laikė rusų, kiti – lenkų etnografinė grupe). Vis dėlto demokratiškai nusiteikę bajorai palankiai žiūrėjo į lietuvių ir baltarusių liaudies kultūrą, stengėsi palaikyti ryšius su XIX a. 2-ajame–3-iajame dešimtmetyje Žemaičiuose gimusio, lietuvių (žemaičių) kalbos pagrindu vykstančio tautinio ir kultūrinio sąjūdžio veikėjais, kurių dauguma, taip pat ir S. Daukantas bei M. Valančius, nebuvo priešiški nusiteikę lenkiškai kalbančių bajoriškosios Lietuvos patriotų atžylgiu¹⁵. O ir apie reikalą išmokti lietuvių kalbos pradėta galvoti: dalies bajorų norą mokytis lietuviškai patenkino 1860 m. išsteistas specialus vadovėlis *Lengvas pasabas išsimokima liežuvių lenkiško ir lietuviško*.

Taigi etnosocialinę situaciją buvusios LDK teritorijoje XIX a. antrajame trečdalyje veikė kelios prieštaringos tendencijos – carizmo vykdoma rusinimo politika, kaip sakyta, mažai efektyvi; stiprėjanti polonizacija; besiplečianti kova dėl lietuvių kalbos teisių viešajame krašto gyvenime; prasidedantys bandymai kurti literatūrą baltarusių kalba. Greta šių, istoriografijoje neginčijamų, etninio pobūdžio tendencijų pažymėtinos ir tam tikros bajorų dalies pastangos sutaikyti, suderinti šias tendencijas (priešinant, žinoma, rusifikacijai) ir garantuoti etnopolitinio bei kultūrinio arealo, kurį sudarė buvusios LDK žemės, kontinuumą.

Tokiame tad kardinaliai kintančiame pasaulyje – pasaulyje, kurio senosios konstrukcijos jau iro ir griuvo, o daugelis naujų dar skendėjo ateities potencijų miglose, – ir teko gyventi bei kurti V. Sirokomlei (L. Kondratavičiui). Nenuostabu, kad ne viena prieštaringa visuomeninės raidos tendencija atsispindėjo ir šio žmogaus biografijoje.

Pasaulin būsimasis poetas atėjo 1823 m. rugsėjo 29 d. Minsko gubernijos Bobruisko apskrities Smolhovo dvarelyje. Jis buvo pirmagimis smulkių bajorų Viktorijos (iš Zlotkovskių) ir Aleksandro Kondratovičių sūnus. Kondratovičiai (Kondratai), anot lenkų heraldikos specialisto V. Gomolickio, – sena lietuvių (žemaičių) bajorų giminė, turėjusi Sirokomlės herbą, dokumentuose minima nuo XVI a.¹⁶ Liudviko tėvų šeima pagal teisinę padėtį priklausė III – smulkiųjų – bajorų ardui, t. y. bajorams nuomininkams, kurie už dvarelį su valstiečiais mokėjo nuomą stambiems žemės savininkams. Tad pertekliaus tokiose šeimose nebuvo. Konfliktai su žemių savininkais, ūkinės nesėkmės vertė Kondratavičius dažnai keisti žemės sklypus. Lyg kaleidoskope mainėsi Liudviko vaikystės vietovės – Smolhovas ir Jaškovičiai Polesėje, Kudzinovičiai Slucko, Margačevščizna ir Zalučė Minsko apskrityse.

Skaityti būsimasis poetas išmoko šešerių metų, motinos padedamas. Toliau jį mokė guvernantai. 1833 m. Liudvikas tapo Nesvyžiaus dominikonų mokyklos II klasės mokiniu. Tokiose mokyklose anuo metu buvo galima įgyti neblogą išsilavinimą. Su malonumu prisimindamas pirmuosius mokyklinius metus, vėliau L. Kondratavičius rašė, kad kiekvienas norintis dominikonų mokyklose galėjo išmokti mąstyti, pasirengti tolesniam mokslui. Čia mokė ir, sprendžiant iš L. Kondratavičiaus, kaip vertėjo, veiklos, išmokydavo lotynų, lenkų, rusų, prancūzų ir vokiečių kalbų, taip pat matematikos, istorijos, gamtos mokslų. Be to, dominikonai mokė tikėjimo dogmų, auklėjo savo moksleivius dievobaimingo paklusnumo dvasia. Beje, L. Kondratavičius visą gyvenimą liko tikintis, nors smerkė klerikalizmą,

¹³ Kirkor S. Przeszłość umiera dwa razy. – Kraków, 1978. – P. 17–70; Тальвирская З. Я. Некоторые вопросы...

¹⁴ Фрейдзон В. И. Некоторые аспекты перехода от феодальной пародности к нации в Юго-Восточной и Центральной Европе // У истоков формирования наций в центральной и Юго-Восточной Европе. – М., 1984. – P. 7–17.

¹⁵ Kulakauskas A. Lenkiškai kalbanti Lietuvos bajorija lenkų ir lietuvių nacijų formavimosi laikotarpiu // Jaunųjų istorikų darbai. Šeštoji knyga. – V., 1987. – P. 127; Kulakauskas A. Lietuvos bajorija ir...

¹⁶ Gomolicki W. Kondratowicz czy Kondrat? // Kurier Niedzielný (Warszawa). – 1897. – Nr. 29. – P. 337–338.

fanatizmą ir netoleranciją kitatikiams. Caro valdžiai 1835 m. uždarius mokyklą Nesvyžiuje, Liudvikas persikėlė į Naugarduko penkiaklasę apskrities mokyklą (tą pačią, kurioje daugiau kaip prieš dvi dešimtis metų mokėsi A. Mickevičius). Ją baigė 1839 m. Toliau mokytis L. Kondratavičiui neteko: trūko lėšų, nebuvo šeimoje senesnių intelektualinių tradicijų, pagaliau ir aukštosios mokyklos netoliese. Jis grįžo į tėvų ūkį, nors neturėjo nei potraukio, nei sugebėjimų ūkininkauti. Didžiąją dalį laiko skyrė knygai. Vėliau J. I. Kraševskis, pirmosios L. Kondratavičiaus biografijos autorius, žavėjosi jo valia ir darbštumu, kurių reikėjo, kad Liudvikas pasiektų tai, ko pasiekė, ir taptų tuo, kas tapo¹⁷. Žinoma, savišvieta, gyvenant toli nuo bibliotekų ir kultūros centrų, paliko L. Kondratavičiaus išsilavinime spragų, dėl ko jis ne kartą sielojosi.

Padėtis pakito 1841 m., kai Liudvikas įsidarbino Nesvyžiuje, Radvilų turtų paveldėtojo L. Vitgenšteino dvarų Vyriausiojoje valdyboje. Pilyje saugomas Radvilų archyvas, meno vertybių kolekcija, turtinga biblioteka, jaunų bendradarbių, besidominčių literatūros naujienomis, draugija – tokia buvo naujoji aplinka. Čia gimė pirmieji Liudviko plunksnos bandymai: trumpi humoristiniai eilėraštkai, Nesvyžiaus prisiminimų sonetai (jie išspausdinti vėliau, V. Sirokomlei tapus garsiu poetu), istorinė studija – straipsnis apie Nesvyžiaus praeitį. Pastarasis darbas tapo pirmąja L. Kondratovičiaus publikacija, kuri buvo išspausdinta M. Balinskio ir T. Lipinskio parengtoje knygoje *Senoji Lenkija*. Pats L. Kondratovičius Nesvyžiuje praleistus metus vėliau apibūdino kaip laikotarpį, kai jį labiau traukė realus gyvenimas, o ne plunksna. Tačiau nėra abejonės, kad tie metai daug davė jo intelekto brandai.

1844 m. L. Kondratovičius vedė Pauliną Mitraševską ir paliko Nesvyžių. Jauna šeima grįžo į Zalučę ir ryžosi pradėti savarankiškai ūkininkauti – Liudviko tėvai perleido sūnui savo iš L. Vitgenšteino nuomojamą dvarelį, o patys išsinuomojo kitą. Nedaug žemės ir vos keletą valstiečių šeimų turinčiame ūkyje Liudvikui teko pačiam imtis nelabai mėgstamos ekonomo veiklos. Nevengė jis ir fizinio darbo, netgi drauge su valstiečiais eidavo šieno pjauti. Visa tai leido L. Kondratavičiui iš vidaus pažinti kaimą, baltarusių valstiečių gyvenimą, liaudies kultūrą.

Kaip tik čia, Zalučėje, ir gimė „išdidus kaimo lyrikas“ – poetas Vladislavas Sirokomlė (pseudonimas sudarytas iš antrojo vardo ir šeimos herbo pavadinimo). Iš čia į Vilniaus, Varšuvos ir Peterburgo laikraščių bei žurnalų redakcijas (daugiausia į J. I. Kraševskio redaguojamą, Vilniuje einantį *Athenaeum*) plaukė jo lyriški, aktualius to meto klausimus svarstantys eilėraščiai ir gavendos – eiliuoti epiniai šnekamosios kalbos stiliumi parašyti kūriniai, kuriuose pasakojama apie liaudies ir šlėktos kasdieninio gyvenimo įvykius, papročius. Ūkininkaudamas Zalučėje, V. Sirokomlė ėmėsi versti į lenkų kalbą renesanso laikų lotyniškai rašiusius Respublikos poetus: S. Simanovičių, K. Janickį, J. Kochanovskį, M. K. Sarbievijų. Išleisti senųjų poetų vertimai dar labiau išgarsino V. Sirokomlės vardą tarp lenkiškai skaitančiųjų. Tiesa, atsirado ir nepritarimo balsų: radikalai nusiteikę inteligentai manė, kad neverta eikvoti talento senųjų „lotynų“ vertimui, o kosmopolitizmo dvasios kupini klasikinės praeities gerbėjai teigė, kad verčiau jau versti Horacijų nei kažkokius vietinius viduramžių poetus. Tačiau pats L. Kondratovičius manė kitaip: „Lyg ne iš tos pačios žemės būtų sėmęsi įkvėpimo ir valgę duoną kaip kiti poetai.“¹⁸ Laiške J. I. Kraševskiui jis rašė, kad literatūros istorija jį tikrai minės kaip vertėją, nors galbūt užmirš kaip rašytoją¹⁹.

Kad L. Kondratovičius suvokė istorijos reikšmę kultūrai, rodo ir jo atlikti Lenkijos viduramžių kronikų (J. Sobeskio, A. M. Fredro, L. Goreckio, J. Lasickio, J. D. Solikovskio) bei dvitomės M. Pužulos (M. Poujoulat) *Prancūzų revoliucijos istorijos* (1789) vertimai į lenkų kalbą.

¹⁷ Kraszewski J. I. Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz) // Wybor pism. Oddział X: Studia i szkice literackie. – W-wa, 1894. – P. 793.

¹⁸ Ten pat. – P. 802.

¹⁹ Ten pat. – P. 804.

Nors Zalučė buvo nuošalus ir varganas dvarelis (prie Nemuno, netoli Stolbcų), jos nuomotojas nesijautė atskirtas nuo pasaulio. Dukart per metus, dažniausiai gruodžio ir gegužės mėnesiais, L. Kondratovičius vykdavo į senąją Lietuvos sostinę tvarkyti ūkio reikalų. (Čia į Verkius iš Nesvyžiaus buvo persikėlusį L. Vitgenšteino Vyriausioji dvarų valdyba.) Nors 5-ajame dešimtmetyje bei 6-ojo dešimtmečio pradžioje Vilnius jau nebebuvo klestintis europinio masto universitetinės kultūros miestas, kaip kad XIX a. pirmajame trečdalyje, svarbesnio centro buvusios LDK žemėse tuo metu nebuvo. Iš Vilniaus caro valdžia administravo lietuvių (be Užnemunės) ir baltarusių žemes, čia veikė teatras (nuo 5-ojo dešimtmečio vidurio, kai buvo uždrausta vaidinti lenkų kalba, teatras merdėjo, neliko gerų aktorių, režisierių), kelios spaustuvės, ėjo J. I. Kraševskio redaguojamas almanacho tipo žurnalas *Athenaeum* (1841–1851). Vilniuje L. Kondratovičius aplankydavo T. K. Gliuksbergo knygyną, teatrą, užmezgė ryšius su istoriku Mikalojumi Malinovskiu, turėjusiu turtingą biblioteką ir garsėjusiu savo erudicija, su Zavadskių spaustuve, susibičiuliavo su dailininku Vincentu Smakausku, susipažino su radikaliai nusiteikusiais demokratinių pažiūrų literatais Edvardu Želigovskiu (Antonijum Sova), Vaclovu Pšibilskiu, Vladislavu Polubinskiu, Zofija Klimanska-Chlopicka. Ilgainiui vis labiau populiarėjantį poetą imta kvieisti į Vilniaus intelektualų salonus. 1851 m. caro valdžia ištrėmė į rytus kai kuriuos V. Sirokoplės pažįstamus Vilniaus literatus. Poetas pateko į policijos sekamų asmenų sąrašą.

Išgarsėjus V. Sirokoplės vardui, vis daugiau svečių sulaukdavo ir nuošalioji Zalučė. Poetą jo ūkyje aplankydavo draugai, per atostogas atvykdavo studentų iš Peterburgo, Dorpat, Kijevo, Charkovo. Tačiau pagrindinis poeto langas į pasaulį šiuo laikotarpiu – laiškai, nes juk XIX šimtmetis – šio, epistolinio, žanro klestėjimo amžius. L. Kondratovičius reguliariai susirašinėjo su jaunystės dienų bičiuliu literatu Antonijumi Petkevičiumi (Adomu Plugu), kilusiu iš Zalučės kaimynystėje buvusio Žukovy Borek dvarelio, Volynėje (Hubine) gyvenusiu J. I. Kraševskiu, su įvairių žurnalų ir laikraščių leidėjais. Palaikė jis ryšius ir su Minsko kūrybine inteligentija, su baltarusiškai rašančiu Vincentu Duninu-Marcinkevičiumi. V. Sirokoplėi nebuvo svetimi baltarusių kultūros interesai (1848 m. baltarusiškai parašytu eilėraščiu „Dobryja wieści“ jis sveikino to meto revoliucinius įvykius Europoje).

1850 m. vasarą V. Sirokoplė aplankė J. I. Kraševskį jo dvarelyje Hubine. Seniai susirašinėjusių rašytojų susitikimas nebuvo labai turiningas ir emociingas. „Kuklus kaimo lyrikas“ – žmogus uždaro, lengvai žeidžiamo būdo – varžėsi J. I. Kraševskio autoriteto. Netgi kalbos apie Lietuvą neišjudino V. Sirokoplės. Vis dėlto susitikimas rašytojus suartino.

Gyvenimas Zalučėje ėmė nebepatenkinti V. Sirokoplės. Kondratovičių šeima ne kartą svarstė galimybę persikelti arčiau didesnio centro. Vienu metu L. Kondratovičius ieškojo žemės sklypelio be baudžiauninkų, kurį norėjo dirbti pats, savo šeimos jėgomis. Tokį sklypą poetas norėjo pirkti netoli Minsko. Nuomojamame Zalučės dvarelyje L. Kondratovičius negalėjo taikyti pažangių ūkininkavimo metodų, negalėjo paleisti valstiečių iš baudžiatvės. Nežinia, kaip būtų baigęsi naujo ūkio ieškojimai, jei ne skaudi nelaimė, ištikusi poeto šeimą, – 1852 m. rudenį per savaitę, susirgę tikriausiai kokia nors infekcine liga, numirė trys Kondratovičių vaikai. Liko tik vienas sūnus – Vladislavas. Skausmo prislėgti tėvai tą patį rudenį persikėlė į Vilnių. Miesto šurmulyje turėjo išblaškyti poetą. Buvo tame žingsnyje ir racionalių ketinimų: L. Kondratovičiaus kūrybinei potencialai plačiau atsiskleisti reikėjo glaudesnių ryšių su buvusia LDK sostine.

Vilniuje L. Kondratovičius apsigyveno triukšmingiausioje miesto dalyje – Vokiečių gatvėje. Jo butas tapo literatūros salonu, kuris populiarumu nenusileido aristokratų salonams. Intensyvus bendravimas su kūrybine ir bohemiškąja to meto Vilniaus visuomene, nesėkmingi „kaimo lyriko“ bandymai sutaukyti konservatorių ir progresistų „partijas“, kurių kiekviena norėjo padaryti poetą savo rupu, atimdavo daug jėgų ir laiko, kūrybai likdavo tik naktys. Tirpo ir santaupos, nes išlaikyti šeimą iš honorarų buvo sunku. Pagyvenęs pusmetį Vilniuje, L. Kondratovičius išsinuomojo iš B. Tiškevičiaus Bareikiškių dvarelį (15 km Minsko pusėn nuo Vilniaus). Vėl atgauta kaimo tyla ir ramybė, tokia būtina jautriam ir pasiligojusiam poetui. Tiesa, metinį nuomos mokesį už Bareikiškes jis ir toliau, kaip rašė Vincentas

Korotinskis (L. Kondratovičiaus globotinis, vėliau išgarsėjęs poetas), „užuot aręs žagre, išardavo plunksna“²⁰. Iki 1856 m. rudens L. Kondratavičius gyveno Bareikiškėse, iš kur dažnai važinėdavo į Vilnių. Vėliau buvo atvirkišciai: dėl visuomeninių ir organizacinių reikalų naštos poetui tapo patogiau gyventi mieste, kurio triukšmas, emocinė ir intelektualinė draugijų bei salonų gyvenimo įtampa tapo įprastine V. Sirokomlės aplinka. Poetas tapo aktyviu kultūrinio miesto gyvenimo nariu. Jis padėjo įrengti Senienų muziejų ir jo atidarymo proga parašė eilėraštį, įsitraukė į Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veiklą.

Vilniuje bene artimiausiu L. Kondratavičiui žmogumi tapo A. H. Kirkoras – archeologas, etnografas, istorikas, publicistas, karštas Lietuvos patriotas, dirbęs Vilniaus izdo rūmuose ir (iki 1854 m.) Vilniaus gubernijos Statistikos komitete, vėliau – vienas iš įtakingiausių Archeologijos komisijos veikėjų²¹. Šis stiprus, valingas ir darbštus žmogus ryžosi „lietuviškai pakrikštyti“ ir krašte populiarų, demokratiškai nusiteikusį poetą²². Vedžiojo jį po miestą ir jo apylinkes (pats tuo metu ruošė *Pasivaikščiojimus po Vilnių ir jo apylinkes* – pirmąjį ir iki šiol vertės nepraradusį kraštotyrinį turistų vadovą po Lietuvos sostinę), aiškino Lietuvos istoriją, ragino imtis kraštotyrinio darbo, siūlė siužetus grožinei kūrybai iš krašto praeities, o ir apskritai globojo egzaltuotą, nemokantį racionaliai dirbti bei ilsėtis poetą. Nors L. Kondratavičius ne visai pritarė A. H. Kirkoro pažiūroms²³, bet „lietuvišką krikštą“ su tam tikrom išlygom priėmė. To įrodymas – 1855 m. išėjęs *Margiris. Poema iš Lietuvos istorijos*. Bajoriška Lietuvos samprata nebuvo svetima V. Sirokomlei ir anksčiau, vis dėlto, gyvendamas Baltarusijoje ir laikydamas baltarusius tik savita lenkų tautos etnografinė grupe, Lietuvą jis buvo linkęs traktuoti kaip Lenkijos provinciją. Dabar, pamatęs etninės lietuvių kultūros savitumą, geriau pradėjo suvokti ir buvusios LDK savitumą. Tačiau, atrodo, prieštaraudamas A. H. Kirkorui, Lenkijos ir Lietuvos bendrumo idėjos puoselėjimą jis laikė svarbesniu dalyku nei Lietuvos savitumo išlaikymą ir jo plėtojimą.

Nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio Vilniaus inteligentai bandė gauti caro valdžios leidimą periodiniam literatūriniam ir politiniam leidiniui. Prie to aktyviai prisidėjo ir V. Sirokomlė, kuris rengėsi tapti projektuojamo leidinio *Barcie* redaktoriumi. Apie šio leidinio kryptį rašė: „Norėtusi, kad planuojamame rinkinyje vyrautų liaudiškasis ir vietinis pradai“²⁴. 1856 m. pabaigoje V. Sirokomlė buvo įtrauktas į *Tygodnik Naukowo-Literacki* redakcijos sudėtį. Leidimą šiam sumanymui realizuoti nesėkmingai Peterburge bandė gauti A. H. Kirkoras. Iš Varšuvos atėjo siūlymas tapti dienraščio *Gazeta codzienna* redaktoriumi. Ta proga 1856 m. L. Kondratovičius pirmą kartą nuvyko į Lenkijos sostinę. Mėnesį paviešėjęs, užmezgęs ryšius su Varšuvos literatais ir aktorais, poetas grįžo į Vilnių, nepriėmęs viliojančio siūlymo. J. I. Kraševskiui ta proga jis rašė: „Jeigu kada nors turėsiu daug pinigų ir laiko, linksintis važinėsiu į Varšuvą, tačiau gyventi visados grįšiu į Vilnių.“²⁵ Kelionės į Varšuvą metu L. Kondratovičius susipažino su aktoriumi ir dramaturgu J. Chencinskiu, kuris iki pat mirties liko ištikimas poeto draugas. Tarp Vilniaus teatralų V. Sirokomlė taip pat įsigijo daug naujų bičiulių. Dalis senųjų draugų nūsuko nuo Liudviko. To priežastis – poeto romanas su H. Majejska-Kirkorova, A. H. Kirkoro žmona. Paskalos apie romantišką poeto meilę tai išsilavinusiai ir savarankiškai moteriai, gabiai aktorei (vėliau – 1863 m. sukilimo dalyvei, tremtinei), pasklido po visą kraštą. Tas ryšys V. Sirokomlei atnešė tik kartų nusivylimą, kurį jis bandė sušvelninti linksmy kompanijų šurmulyje.

Ryšius su teatru nulėmė ir išsiplėtęs kūrybinis V. Sirokomlės diapazonas: 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje parašytos dramos *Miško pirkelė*, *Kasparas Karlinskis*, *Piastų duktė* turėjo didelį pasisekimą to

²⁰ Korotyński W. R. Syrokomla o sobie. – W-wa, 1896. – P. 10.

²¹ Literatūros istorijos ir ... – P. 10–25, 43–62.

²² Kirkor S. Przeszłość umiera... – P. 28.

²³ Ten pat. – P. 23.

²⁴ Fornalczyk F. Hardy lirniki wioskowy. – P. 323.

²⁵ Kraszewski J. I. Władysław Syrokomla. – P. 855.

meto scenose. L. Kondratavičius niekada nebuvo abejingas teatrui, laikė jį labai svarbiu darbo baru keliant kultūrą ir žadinant tautinę sąmonę.

1857–1858 m. L. Kondratavičius daug keliavo. Vėl lankėsi Varšuvoje, Čenstochovoje, Poznanėje, Krokuvoje. Lenkijos miestų scenose ėjo jo draminių kūrinių pastatymai, visuomenė jam rengė pokylius, kuriuose skambėjo patriotinės kalbos ir tostai už vieningos Respublikos atkūrimą (ypač išgarsėjo tostas Piotrkove). Keliaudamas V. Sirokomlė domėjosi istoriniais paminklais, archyvais ir bibliotekomis, apie kurių turtus rašė į Vilnių istorikui M. Malinovskui, pridurdamas, kad jeigu nebūtų gimęs lietuvis, norėtų gyventi didžiojoje Lenkijoje²⁶.

1858 m. rugpjūčio mėn. grįžęs į Vilnių, L. Kondratavičius rado miestą besirengiantį Aleksandro II vizitui. Po Krymo karo pralaimėjimo buvo jaučiamas savotiškas liberalinis carizmo politikos atšilimas, vyko pasirengimas baudžios panaikinimui, sušvelnėjo ir tautinė spauda (mokyklose, spaudoje ir kitur imta labiau toleruoti lenkų kalbą). Vilniaus liberalai irgi tikėjosi naujojo caro malonių, pirmiausia kultūrinių: puoselėjo viltis atkurti Vilniaus universitetą. Archeologijos komisija caro garbei rengė albumą. L. Kondratavičius prie šios akcijos neprisidėjo, bet ir nesmerkė jos. Tik vėliau alegorinėje satyroje „Cukrus–Šaltis“ poetas išjuokė viltis nuolankumu laimėti caro malonę.

1859 m. vasarą L. Kondratavičius išvyko gydytis į Druskininkus. Kurortiniam sezonui pasibaigus, grįžo į Vilnių. Sveikata pagerėjo, bet neilgam. Džiova ir sąnarių liga nesitraukė.

1861 m. V. Sirokomlė atnaujino santykius su A. H. Kirkoru, nutrūkusius dėl poeto romano su jo žmona. Pradėjo bendradarbiauti oficialiame krašto laikraštyje *Kurier Wileński*, kuris nuo 1860 m., kai jo leidimą perėmė A. H. Kirkoras, tapo visuomeniniu literatūriniu krašto laikraščiu. Nuo 1861 m. rugsėjo mėn. V. Sirokomlė ėmė tvarkyti šio laikraščio „Vietos apžvalgos“ skyrių. Čia daug dėmesio buvo skiriama krašto švietimo, kultūros, istorijos klausimams, paminklosaugos idėjoms.

O sveikata ėjo vis silpnyn. Vis dėlto V. Sirokomlė ryžosi vykti į Varšuvą, kur ką tik buvo nuvilnijusi patriotinių manifestacijų banga. Pakeliui sakė ugningas kalbas. Varšuvoje antrą kartą susitiko su J. I. Kraševskiu. Grįžęs į Vilnių, atsidūrė kalėjime. Vėliau dėl sveikatos būklės kalėjimas buvo pakeistas namų areštu Bareikiškėse.

1861–1862 m. V. Sirokomlė parašė pačius gražiausius savo eilėraščius. Juose nepagydomai sergantis poetas sugebėjo pasiekti filosofinių apibendrinimų, ko nebuvo ankstesnėje jo kūryboje. Deja, iš šių kurinių sudarytas paskutinis rinkinys, kaip rašė jo įžanginiame žodyje J. I. Kraševskis, „turėjęs tapti atgijimo, naujų jėgų ir vilčių liudijimu, tapo laidotuvių paminklu“²⁷.

Mirė Kondratavičius 1862 m. rugsėjo 15 d. Vilniuje. Jo laidotuvės tapo didžiausiu tų dienų įvykiu: palydėti mylimo poeto išėjo, galima sakyti, visas Vilnius. (Procesijos pradžia jau buvo netoli Rasų kalnelio, o prie Šv. Jono bažnyčios vis dar rinkosi į ją žmonės.) Prie kapo duobės kalbėjo V. Korotinskis, P. Snarskis (ekonomistas, poeto kolega *Kurier Wileński* redakcijoje), lietuviškai ir lenkiškai rašęs poetas J. Daukša. Poeto amžino poilsio vietą ilgai žymėjo vien aukštas pušinis kryžius, kuris XX amžiaus pradžioje buvo pakeistas kukliu šeimos lėšomis pastatytu paminklu.

Vilnietiškam V. Sirokomlės kūrybos laikotarpiui būdinga, be kita ko, daugiau negu anksčiau dėmesio lituanistinei tematikai, kuri stiprina pavojuje atsidūrusį lietuviškąjį lenkiškai kalbančios krašto visuomenės patriotizmą. Šiai tematikai, be poetinių kūrinių, priklauso 1857 ir 1860 m. išleisti ir du *Iškylų iš Vilniaus po Lietuvą* tomai bei 1861 m. išėjusi knyga *Nemunas nuo ištakų iki žiočių*.

Pirmosios knygos atsiradimas glaudžiai susijęs su *Margirio* rašymo istorija. (*Margiris*, beje, toli gražu ne labiausiai pavykęs, bet mylimiausias V. Sirokomlės kūrinys.) 1854 m. laiške J. I. Kraševskui poetas rašė: „Pranešiau apie poemą „Margiris“, gulinčią ant mano darbo stalo; darbas eina į pabaigą, tačiau bėda, kad silpnai pažįstu lietuvišką medžiagą; mokausi iš Tavo „Lietuvos“ (Turimas galvoje J. I. Kraševskio

²⁶ Fornalczyk F. Hardy lirnik wioskowy. – P. 412–413.

²⁷ Poezye ostatniej godziny Władysława Syrokomli. – W-wa, 1862. – S. V.

1847–1850 m. išleistas 2 tomų veikalas *Litwa. – Aut. past.*). Kad įkvėptiau lietuviško oro, važiuoju keletui dienų į Punią... Aprašysiu Punią ir apgyvendinsiu ten Margirį pykčiui Narbuto, kuris kryžiuočių *Pullen* mano esant kažkur kitur. Kelionėje rašysiu dienoraštį ir ant karštųjų spausdinsiu „Gazetoje“ („Gazeta Warszawska“): tokį tad išvykdamas turiu projektą. Kaip jis pavyks, nežinau.“²⁸ Ta pačią vasarą, kad geriau išstudijuotų senovės lietuvių ir kryžiuočių karinių veiksmų topografiją, V. Sirokomlė keliavo po Trakų apskritį. Trakuose, pas karaimų praeities tyrėją A. Firkovičių, V. Sirokomlė lankėsi ne kartą, tačiau *Iškylose* ryškiausi pirmosios, *Margiriui* skirtos, kelionės įspūdžiai. Įžanginiame žodyje V. Sirokomlė rašo apie vieną bičiulį, didelį Lietuvos praeities žinovą, paskatinusį keliauti ir aprašyti žymiausias istorines vietas. Tas bičiulis – A. H. Kirkoras, žmogus, pažinties su kuriuo V. Sirokomlė niekada nesigailėjo.

Iškylos to meto Lietuvoje nebuvo išskirtinis reiškinys. Pirmieji kelionių po Lietuvą aprašymai pasirodė dar XV–XVI a., tačiau priklausė jie svetimšalių plunksnai, ir tik XIX a. pirmojoje pusėje imta intensyviau keliauti pažinimo tikslais po savo kraštą, ieškoti savo šaknų. Iš turistinės ir kraštotyrynės to meto literatūros išskirtina: minėtasis A. H. Kirkoro vadovas po Vilnių, K. Tiškevičiaus knyga *Neris ir jos krantai*, L. A. Jucevičiaus *Žemaičių žemės prisiminimai*, I. Bušinskio knyga apie Dubysą ir daugelis kitų. Pagaliau ir pačiam V. Sirokomlei tai nebuvo nauja kūrybos sritis. 1853 m. išėjo įtaigiai parašyta, prisodrinta asmeninių atsiminimų ir įspūdžių knygelė *Kelionės po mano buvusias apylinkes*; prie tos pačios grupės kūrinių galima skirti ir pirmąjį spausdintą jo darbą – straipsnį apie Nesvyžius bei jau po *Iškylą*, 1861 m., pasirodžiusią knygelę *Nemunas nuo ištakų iki žiočių*²⁹, taip pat istorinį ir statistinį Minsko aprašymą³⁰.

Iškylose aprašytos keturios kelionės. Pirmajame tome – viena: į Punią per Panerius, Vokę, Trakus, Aukštadvarį, Stakliškes, Jiezną. Antrajame tome yra trys trumpesni aprašymai. Tai kelionė į Minską per Nemėžį, Rukainius, Medininkus, Krėvą, Ašmeną. Šia kryptimi poetas yra važiuojęs ne kartą, na, o kelio atkarpa tarp Vilniaus ir Bareikiškių buvo įprastinis V. Sirokomlės maršrutas. Atskirai išspausdintą minėtąjį straipsnį apie Minską galima laikyti tiek *Kelionių*, tiek *Iškylą* tęsiniu. Antrasis maršrutas, aprašytas šiame tome, per Sudervę, Dūkštą, Giedraičius poetą vedė į senąją Lietuvos sostinę Kernavę. Į Kernavę V. Sirokomlė buvo nuvykęs 1857 m. vasarą, kasinėjo čia piliakalnius. Ir paskutinė *Iškylą* kelionė – į Kauną per Panerius, Vievjį, Žiežmarių, Rumšiškės, Pažaislį. Tai irgi pažįstamas V. Sirokomlei maršrutas, kelio į Varšuvą dalis. Poetas aprašė 1858 m. kelionės įspūdžius.

Visų miestelių ar bažnytkaimių aprašymas duodamas pagal schemą, V. Sirokomlės taikytą jau *Kelionėse*: geografinis vietovės aprašymas, istorija, gyventojai, bendras tuometinis vaizdas, architektūros ir meno paminklai. Tiesa, šios schemos sudedamųjų dalių eilės tvarka dažnai keičiama, pateikiamos skirtingos apimties ir reikšmės informacijos.

V. Sirokomlės *Iškylos* parašytos publicistiniu stiliumi. Informacijos pagrindas – asmeniniai autoriaus įspūdžiai bei pastabos, kurie pateikiami plačios istorinės panoramos fone. Pasakojimo konstravimas lėtai besisukančio kaleidoskopo principu teikia *Iškylos* ypatingą žavesį: keliauta buvo juk ne automobiliu, o lengva, atvira karieta, vangiai riedančia smėlėtu ir kalvotu keliu. Vaizdingi peizažai, kaimų ar miestelių panoramos iškildavo, atsiverdavo ir lėtai dingdavo; atmintis užfiksuodavo vaizdus, o kelionės tempas leisdavo juos praturtinti plačiais ekskursais į istoriją. Anų dienų keliautojas iš V. Sirokomlės knygelės galėjo pasisemti nemažai konkrečios naudingos informacijos: aprašytos kelio ypatybės, nurodytas atstumas, poilsio vietos – smuklės ir karčemos, patiekalai, jų kainos. Žodžiu, ši knyga yra gero anų laikų turistinio vadovo pavyzdys.

Istorinės panoramos foną V. Sirokomlė kūrė remdamasis tiek kitais autoriais, tiek savarankiškais tyrinėjimais. Geriausiai istorine medžiaga pagrįsti jo gimtųjų apylinkių miestelių aprašymai *Kelionėse*

²⁸ Fornalczyk F. Hardy lirnik wioskowy. – P. 310–311.

²⁹ Syrokomla W. Niemen od źródła do ujścia. – Wilno, 1861.

³⁰ Syrokomla W. Minsk // Teka Wileńska. – 1957. – (T.) 1.

Tam L. Kondratovičius puikiai pasirengė dirbdamas Nesvyžiaus archyve, kur, tvarkydamas buvusių Radvilų valdų dokumentus, surinko medžiagą apie Panemunių palivarkus. *Iškylose* V. Sirokoplė plačiai pasinaudojo periodikoje išspausdintais duomenimis apie Stakliškių mineralinius vandenius, papildydamas juos žiniomis iš Medicinos draugijos archyvų. Būdamas Vilniaus archeologijos komisijos narys, artimai bendraudamas su Vilniaus mokslininkais, V. Sirokoplė turėjo galimybę pasinaudoti tuo metu dar nespausdintomis archeologinių tyrinėjimų ataskaitomis (pvz., apie E. Tiškevičiaus kasinėjimus Trakų pusiasalio pilies teritorijoje). *Iškylose* gausu etnografijos ir kraštotyros žinių, susijusių su tautinėmis to meto Lietuvos mažumomis. V. Sirokoplė palaikė ryšius su žymiu karaimų mokslininku A. Firkovičiumi, kuris jam pateikė unikalių, tuo metu dar neskelbtų duomenų skyreliui apie savo tautą. Dėmesio vertos ir pastabos apie kitą Lietuvos tautinę mažumą – totorius. V. Sirokoplė iš Nemėžio totoriaus Michalovskio gavo dokumentų, kuriais remdamasis papasakojo totorių istoriją Lietuvoje Vladislovo IV laikais, aprašė jų buitį, papročius, religiją. Tačiau dažniausiai, konstruodamas istorinius *Iškyly* ekskursus, V. Sirokoplė rėmėsi istorikų T. Narbuto, J. I. Kraševskio, N. Karamzino, M. Balinskio, T. Čackio veikalais, Vygando ir Strijkovskio kronikomis, Vilniaus kapitulos bei kai kurių bažnyčių aktais.

Informacijos gausa, o ypač naudojimas pirminiais šaltiniais, jų įtraukimas į mokslo apyvartą, etnografinės pastabos daro V. Sirokoplės *Iškylas* vertingas mokslo požiūriu, nors, žinoma, ne moksliniai, o patriotiniai tikslai pirmiausia rūpėjo jų autoriui. O šiandieniniam skaitytojui reikėtų atsiminti, kad istorinė V. Sirokoplės erudicija ir jo istorinės koncepcijos atitiko XIX a. vidurio Lietuvos istorijos mokslo lygį. Jo požiūris į istorijos pažinimo reikšmę nepaseno ir dabar: „...jeigu žmonija nori eiti nauju keliu, turi gerai prisiminti savo senąją būtį, kad nesisuktų amžinai tuo pačiu klaidų ir abejonių ratu, tuo labiau kad pažangos ratas sukasi ne taip greitai, kaip mums iš pradžių atrodo.“³¹

Patriotiniai tikslai vedžiojo V. Sirokoplės plunksną ir rašant knygelę apie Nemuną. Aprašyti Lietuvos „Herkulio gyslą“ poetą įkvėpė K. Tiškevičiaus monografijos *Neris ir jos krantai* pavyzdys. Ši knyga buvo išleista tik 1871 m. Dresdene, tačiau tuo metu (1860 m.) jos rankraštis jau gulėjo Senienų muziejuje, ir V. Sirokoplė apie tai informavo skaitytojus *Nemuno* pratarinėje. Kartu autorius prisipažino, kad didžiąja Lietuvos upe niekada nėra keliavęs, kad rašė jis ligos patale, remdamasis keletu knygų ir užrašais apie pakrančių vietas. Todėl pirmoji knygos dalis, pavadinta „Nemuno monografija nuo ištakų iki Kauno“, primena sausoką geografijos ir statistikos žinyną apie Nemuno intakus bei pakrančių miestus ir miestelius, apie pastaruosius pateikiant dar ir istorijos duomenų. Padavimų, papročių, buities aprašymų čia beveik nėra, išskyrus skyrelius apie V. Sirokoplės pažįstamas vietas Baltarusijos pavietuose bei kiek išsamesnius Druskininkų, Birštono, Kauno aprašymus. Nurodyta vien tik atstumai tarp miestelių, jų gyventojų bei namų skaičius, kultivuojami verslai ir prekybos apimtis...

Knygelės apie Nemuną pasirodymą, paties autoriaus pripažinimu, nulėmė antroji jos dalis, kuri vadinasi „Irkluotojo atsiminimai apie kelionę lietuviška vytine iš Kauno į Karaliaučių“. Tai nežinomo Naugarduko bajoro, 1829 m. vežusio į Karaliaučių parduoti grūdus, atsiminimai. Ši knygos dalis – poetiškiausias V. Sirokoplės kelionių kūrinių grupės tekstas, lyriškesnis net už eiliuotus kelionės po Lenkiją įspūdžius. Susidaro įspūdis, jog iš atsiminimų likęs tik siužetas, t. y. kelionės įvykiai, herojai ir jų nuotyčiai. Visa kita – stilius, apmąstymai ir problemos, istorinės žinutės – priklauso redaktorius, t. y. V. Sirokoplės, plunksnai. Liūdnai lyriška šiaip jau epinio pasakojimo nuotaika primena garsiąsias poeto gavendas. Prieš skaitytojo akis praslenka Lietuvos upeiviai su savo vytinėmis, jų tykantys pavojai (sekłumos, povandeniniai akmenys), muitinių kordonas su lupikaujančiais Prūsijos muitininkais, kanalų sistema, jungianti Nemuno žemupį su stambiu prekybos centru Karaliaučiaus miestu. Kelionės vaizdus lydinčių apmąstymų tematika – socialinė, tautinė, istorinė, – tokia būdinga visai V. Sirokoplės kūrybai, čia priskiriama nežinomam Naugarduko bajorui, rašiusiam prieš tris dešimtmečius. Smerkiama baudžiava, prisimenami kryžiuočiai, kurių vaikaičiai skverbiasi į Lietuvą, Lenkiją ir Rusiją ne su kardu, o su

³¹ Syrokopla W. Przegląd literacki // Kurier Wileński. – 1861. – Nr. 23.

savo aukštesne civilizacija, užjaučiami kairiojo Nemuno kranto gyventojai lietuvių valstiečiai, kur „vokietis ponas, vokietis ekonomas, netgi smuklininkas vokietis“ be pasigailėjimo engia kitataučius savo pavaldinius. Pratarinėje V. Sirokoplė pažymi, kad laivyba per tris XIX a. vidurio dešimtmečius Nemune nepakito. Sunku pasakyti, kiek per tą laikotarpį pakito smulkaus bajoro mąstomų problemų ratas. Dėmesys pozityviai ekonominei ir ūkinei šio luomo veiklai turbūt labiau buvo būdingas 1863 m. negu 1831 m. sukilimo išvakarių bajorijos atstovui.

Lenkų literatūros istorijoje V. Sirokoplė apibudinamas kaip vėlyvojo romantizmo, pereinančio į pozityvizmą, atstovas. Tai ryšku ir jo istorinėse pažiūrose, *Iškylose* ir *Nemune* piešiamuose krašto praeities vaizduose. Į daugelį Lietuvos istorijos klausimų, ypač į pagonybę, *Iškylių* autorius žiūrėjo blaiviau ir kritiškiau nei klasikinio Lietuvos romantizmo (beje, suvaininusio milžinišką pažangų, niekuo nepakeičiamą vaidmenį Lietuvos tautinio budinimo procese) atstovai. Ir vis dėlto „lietuviškas krikštas“ darė savo... Atviras žavėjimasis didvyriška Lietuvos kovų istorija ir praradimų nostalgija – toks emocinis *Iškylių* laukas. Štai Trakų pilies vaizdas: „...jos pamatus plauna ežero bangos, užplūsta vaizdai, akys pasrūva ašaromis...“ Ar toli nuo šių eilučių iki Maironio „Trakų pilies“?!

Iškylose atsiskleidžia ir jų autoriaus lietuviškumo samprata, jo požiūris į tautinę situaciją buvusios LDK žemėse.

Etnokultūrine prasme V. Sirokoplė save tapatina su slaviška-lenkiška ar baltarusiška-lenkiška aplinka, kuri jam buvo gimtoji. Tačiau jo tėvynė Lietuva – buvusios LDK žemės. Tiesa, Lietuvos atskirai nuo Lenkijos V. Sirokoplė neįsivaizdavo. Jis – „už dviejų skirtingų upių tekėjimą viena vaga“³². Vis dėlto V. Sirokoplės Lietuva anaipatol ne tik praeityje. Jos istoriniai ir geografiniai parametrai jo supratimu tokie: „Nuo Mindaugo laikų iki šiandienos, nuo Krėvos pilies bokšto, kur žuvo senasis Kęstutis, iki kryžiaus ant Pripetės ar Ščiaros krantų.“³³ Nėra abejonės, kad V. Sirokoplė ir kiti jo aplinkos žmonės vylėsi, jog jų veikla ir darbai padės Lietuvai, jų Lietuvai, išlikti ir ateityje.

Į lietuvių ir baltarusių valstiečius, liaudies kultūrą *Iškylių* autorius žiūrėjo, anot M. Lukšienės, „su didele užuojauta, globėjiškai“, tačiau lyg ir iš šalies³⁴. Ir tai natūralu – neistoriška šiandien ironizuoti, esą V. Sirokoplė – „šlėktų poetas“. Jis – bajoriškos kultūros terpėje augęs ir gyvenęs kūrėjas, o ilgus amžius egzistavę luominiai barjerai, liaudies ir viešpataujančių luomų kultūrų atskirumas XIX a. viduryje dar tebebuvo istorinė realybė. Nederėtų V. Sirokoplėi priekaištauti ir už tai, kad jis neturėjo „tikslios informacijos apie lietuvių kalbos padėtį, raštiją“³⁵. Ne tiek jau daug jam teko susidurti su etnografinė, juo labiau lietuviškai kalbančia Lietuva – jo gyvenamoji aplinka buvo kita.

V. Sirokoplė pasisakė už baudžios panaikinimą, už valstiečių paleidimą su žeme ir be išpirkos, taigi ir už bajorų luominių privilegijų likvidavimą. Tačiau jis ne be pagrindo manė, jog bajoriškoje kultūroje yra neblėstančių bendražmogiškų vertybių, ir bajorų, o ypač inteligentų, uždavinys – neleisti toms vertybėms išnykti, puoselėti jas ekonominės bei politinės krizės sąlygomis. Globėjiška nuostata valstiečių atžvilgiu – irgi ne kas kita kaip bandymas pamažu civilizuoti valstiečius, o domėjimasis liaudies kultūra – tai ir šios kultūros vertybių įtraukimas į bendranacionalinį kultūros procesą. Naujiesiems laikams būdingas nacionalinės kultūros formavimosi procesas negalėjo vykti kitaip kaip tik dviejų subkultūrų – liaudiškos ir viešpataujančių sluoksnių – vienokios ar kitokios sintezės pagrindu. Natūralu ir tai, kad skyrėsi demokratiškai nusiteikusių bajoriškos ir dar negausių valstietiškos kilmės inteligentų požiūris į valstiečių vaidmenį ir galimybes šio pereinamojo laikotarpio procesuose, tačiau reikia pabrėžti, kad skirtumas nebuvo esminis, principinis, kaip kad neretai manoma. Ne tarp bajoriškos ir valstietiškos

³² Spasowicz W. Władysław Syrokomla // Studya nie z natury. – Wilno, 1881. – P. 29.

³³ Syrokomla W. Urodzony Jan Dęboróg, dzieja jego rodu, głowy i serca, przez niego samego opowiadane. – Wilno, 18... – P. 5.

³⁴ Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė. – V., 1985. – P. 201.

³⁵ Ten pat.

subkultūrų šiuo laikotarpiu ėjo socialinė (ir politinė) takoskyra, o tarp valstiečių siekimo gauti žemę bei laisvę ir didelės dalies viešpataujančių sluoksnių atstovų pastangų išsaugoti savo privilegijas.

Iškylos neduoda pagrindo kalbėti ir apie ironišką V. Sirokoplės požiūrį į lietuvių kalbą³⁶. Jo frazė „Lietuvis lietuviškame krašte negalėjau susikalbėti su lietuviu“ – greičiau likimo ironijos konstatavimas, be jokios paniekos lietuvių kalbai. Tiesa, kovotoju dėl lietuvių kalbos teisių V. Sirokoplės irgi nepavadinsi, bet argi dera dėl to priekaištauti nelietuvių kalbos aplinkoje išaugusiam žmogui, jeigu ir to meto lietuvių kalbos gynėjai vienas su kitu susirašinėjo lenkiškai.

V. Sirokoplės kelionių aprašymai savo pažintinės vertės neprarado ir mūsų dienomis. Jo pateikti to meto buitės, papročių aprašymai, antropologinio pobūdžio stebėtojiškos charakteristikos, bandymas apibūdinti tautinius santykius ir lietuvių bei rusinų (t. y. baltarusių) ribas, pasakojimai apie architektūros paminklus ir juose esančius meno kūrinius – visa tai turėtų sudominti mūsų dienų kraštotyrininką, kultūros istoriką, pagaliau kiekvieną, besidomintį gimtojo krašto praeitimi. Turiningų kelionių mėgėjui V. Sirokoplės *Iškylos*, *Nemunas* (ir kiti to meto kelionių aprašymai) gali tapti parankinėmis knygomis. Gausia, įvairiapuse informacija, geru medžiagos išdėstymu, puikiu emociu stiliumi V. Sirokoplės kelionių aprašymai prilygsta geriausiems šiandieninės lietuviškos turistinės literatūros darbams. Sudarymo principais ir dvasia šiandien jiems bene artimiausios prof. Č. Kudabos kelionių po gimtinę mėgėjams skirtos knygos.

Šiandien, kai turizmas virsta viena iš populiariausių laisvalaikio leidimo formų, o antra vertus, – poilsio industrija, ir įgauna neretai „univermaginį“ pobūdį, darosi paviršutiniška egzotikos medžiokle, V. Sirokoplės raginimas pažinti pirmiausia savo gimtąjį kraštą, jo istoriją, o ne tolimų svetimų kraštų įžomybes skamba labai aktualiai. Poetas visada juokėsi iš tų tėvynainių, kurie daugiau žino apie Ženevos, o ne Trakų ežerą, apie Palmyros griuvėsius, nei apie Krėvos pilaitę. Jis rašė: „Man rodos, jog tiesioginė išraiška to, ką vadiname Tėvynės meile, yra savojo krašto tyrimas istoriniu, gamtiniu, etnografiniu, archeologiniu ir geografiniu požiūriu. Nes kaipgi galima mylėti ir kraują lieti už tai, ko nepažįsti ir nesupranti.“³⁷

Vladislavas Sirokoplė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 5–26.

³⁶ Ten pat. – P. 202.

³⁷ Syrokopla W. Niemen od źródła do ujścia. – Wilno. 1861. – P. 2.